

ПРОБЛЕМИ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ МИСЛЕННЯ

Мазяр Олег Васильович

доктор психологічних наук, професор (б.в.з.)

Світлична Тетяна Василівна

асистент

Кафедра соціальної та практичної психології

Житомирський державний університет імені Івана Франка, Україна

Психологічна оцінка мислення досліджуваного ускладнюється тим фактом, що відбувається на основі мислительної діяльності дослідника. Маємо ситуацію, коли мислення вивчається через осмислення. Це створює природне підґрунтя для суб'єктивності в оцінюванні, а значить діагностика мислення буде неповною та упередженою, вона відбуватиметься у сформованих когнітивних межах дослідника. Зокрема, постає питання про зіставлення таких властивостей мислительної діяльності як логічність та оригінальність.

Якщо оцінювати логічність в цілому, то вона відбиватиме єдиний правильний мислительний результат, до якого досліджуваний приходять внаслідок неухильного дотримання законів формальної логіки. Це означає, що з певних засновків слідуватимуть чітко визначені висновки, що не матимуть альтернативи. Зрозуміло, що створити дослідницькі умови, за яких два засновки існуватимуть безвідносно до решти засновків, досить складно. Очевидним винятком стають математичні задачі, які мають одну правильну відповідь. На цьому принципі будуються тести інтелекту. Вони відбивають рівень розуміння задачі суб'єктом, яке значною мірою спирається на сформовані у нього знання та когнітивні навички. У цьому випадку процес мислення майже прихований від дослідника, тоді як аналізу підлягає тільки чітко визначений результат. Фактично висновок робиться про когнітивну

успішність досліджуваного на підставі зіставлення його результатів із результатами решти досліджуваних його біологічного віку (встановлюється рівень відповідності, випередження чи відставання). Єдиною беззаперечною перевагою тестів інтелекту стає те, що вони гарантують, дарма що не абсолютно, дослідження когнітивних процесів із точки зору дотримання індивідом законів формальної логіки (якщо, звісно, завдання не зорієнтовані на знання фактів).

Натомість завдання побутового та професійного характеру зазвичай є досить неоднозначними щодо відповіді, а тому варіативними у рішеннях. Вони стають задачними ще на рівні формулювання засновків. Іншими словами, суб'єкт іще на рівні визначення умов задачі виявляє оригінальність та суб'єктивність. Це означає, що всі подальші його дії визначатимуть такими когнітивними операціями, які стає складно визначити з точки зору дотримання законів формальної логіки. Суб'єкт дотримуватиметься власної логіки міркування. Особливість цієї логіки полягає у тому, що вона спиратиметься на специфічні засновки. Це означає, що вибудовуватиметься, принаймні у деталях, завжди оригінальна траєкторія мислення, яка «по-своєму» буде логічною та часто-густо правильною. Однак вивчати цю мислительну траєкторію малоперспективно хоча би тому, що її неможливо коректно зіставити з іншими зразками мисленнєвих траєкторій. Точніше, зіставити їх можна, але тільки в обмеженому наборі характеристик: оригінальність, ефективність, економність, пластичність тощо. Такі характеристики є важливими, оскільки описують когнітивні властивості, але саме мислення як нервово-психічний процес лишається нерозкритим. Ми не маємо чіткого уявлення про ступінь дотримання суб'єктом законів формальної логіки, адже щоразу він виходить з аналізу власноруч сформульованих ним засновків.

На нашу думку, більш доцільно використовувати такі тестові завдання, які, з одного боку, виявлятимуть ступінь дотримання досліджуваними законів формальної логіки, а з іншого, – не обмежуватимуть їх однією правильною відповіддю, тобто дозволятимуть розгортати власний дискурс. Такі умови значною мірою вдається досягти, якщо пропонувати тексти оповідань з пропущеними парними реченнями, які досліджуваний має написати. Таке завдання забезпечує, по-перше, обмеження досліджуваного у розгортанні думки тестовими умовами (існує авторський засновок та висновок – непарні речення), а, по-друге, дозволить вивчати ступінь змістовної адекватності формулювань (їхню відповідність законам формальної логіки). Вимірюванню підлягають взаємозв'язки сформульованих парних речень із попередніми та наступними непарними реченнями. Зрозуміло, що такий методологічний підхід не скасовує низки суттєвих проблем. Зокрема, оцінювання мислительного матеріалу залишається суб'єктивним, що частково нівелюється залученням кількох експертів для оцінювання. Також важливим залишається неоднорідний зв'язок між непарними (авторськими) реченнями, оскільки він може достатньо прозорим (сміслові плато), суперечливим (сміслові дилеми) та розірваним (сміслові розриви). Цей проблемний момент частково вирішується шляхом

чіткої ідентифікації смислової нерівномірності та диференційованим оцінюванням різнорідних речень.

Нами проведене достатнє за обсягом ($n=104$) дослідження з використанням тексту «Остап», яке, з-поміж решти показників, виявляє одну несподівану тенденцію, що вимагає концептуального осмислення бодай на рівні обережних припущень. Як зазначалося у попередніх дослідженнях [;], ми виокремлюємо п'ять основних типів логіко-смилових зв'язків між реченнями: імітаційність, алогічність, аморфність, логічність та ефазивність (кристалізованість). Ця послідовність відбиває ступінь внеску конкретного типу зв'язку у загальний смисловий коефіцієнт, який досліджуванним вдається сформулювати. Узагальнення результатів дослідження мислення осіб юнацького віку показує нерівномірність цих типів у детермінації смислового коефіцієнту, якщо використовувати лінійний регресійний аналіз. Зокрема, невідповідність виявляється в очевидній суперечності між абсолютними показниками типів зв'язку та показником R^2 . Смилова імітаційність, яка виявляється лише у 4% логіко-смилових зв'язків, детермінує загальний смисловий коефіцієнт у 43%, тоді як логічність, що представлена у 37% логіко-смилових зв'язків, визначає смисловий коефіцієнт лише у 7%. Якщо загальний смисловий коефіцієнт представити не об'єктивним відносним показником (бо у цьому випадку даватимуться взнаки кількісні оцінки, які приписуються кожному типу логіко-смилових зв'язків: імітація – 1 бал, алогічність – 2 бали тощо), а оцінювати суб'єктивно за 9-бальною шкалою (1-3 бали – загальний смисл оповідання не сформовано, 4-6 балів – загальний смисл частково сформовано, 7-9 балів – загальний смисл сформовано), то у плані ранжування результати залишаться незмінними. Зокрема, оцінка за якісними показниками показує, що імітаційність на 30% детермінує смисловий коефіцієнт, а логічність – на 3%. Для повноти картини слід зазначити, що другий за значущістю показник детермінації буде в ефазивності (56%) при абсолютному показнику ефазивних зв'язків у 27%, а першим – смислові розриви, які детермінують смисловий коефіцієнт на 74% при тому, що абсолютний показник смислових розривів становить 16%. Застосування якісного підходу до оцінки зближує ці показники: R^2 ефазивності – 51%, а R^2 смислових розривів – 56%. Вказані результати є статистично значущими.

Назагал ситуація така, що абсолютні показники різнотипних логіко-смилових зв'язків не відповідають їхньому внеску у детермінацію загального результату. Така неузгодженість можлива у випадку, якщо вибудована теоретико-методологічна модель логіко-смилових типів пояснює тільки прояви імітаційності, ефазивності та смислових розривів, тоді як для логічності та меншою мірою для алогічності й аморфності вона є слабкою. Проте решта високих показників (значущі кореляційні зв'язки, низька статистична похибка тощо) дають підстави стверджувати, що маємо справу з явищем, яке вимагає пояснення. Оскільки очевидного пояснення немає, ми припускаємо, що смислова імітаційність, а ще більшою мірою смислова ефазивність (кристалізованість) та смислові розриви мають спільні тренди, які водночас не мають причинно-наслідкових зв'язків. Прикметним є те, що всі три смислових

феномени мають потужний кореляційний зв'язок зі смисловим коефіцієнтом. Зокрема, імітаційність має сильний обернений зв'язок (-0,65).

Список використаних джерел

1. Мазяр О. В. Імітаційність у системі логіко-смислових зв'язків. Журнал соціальної та практичної психології. 2024. № 3. С. 25–30.
2. Мазяр О. В., Марчук А. П. Логіко-смислові зв'язки алогічності в інформаційно невизначеному дискурсі. Журнал соціальної та практичної психології. 2024. № 3. С. 19–24.